

Pavel Matlas věnuje svou disertační práci sociální disciplinaci venkovského obyvatelstva v raném novověku, speciálně ve druhé polovině 17. a v první polovině 18. století. Hlavním cílem práce je ověřit nosnost disciplinačního paradigmatu, zformulovaného v 60. letech německým právním historikem Gerhardem Oestreichem, které nadlouho silně ovlivnilo bádání o venkovském obyvatelstvu v německé historiografii. Schéma začalo být v posledních desetiletích aplikováno i u nás, zároveň se však stalo v zahraničí i předmětem kritických diskusí. Matlasova disertační práce chce být příspěvkem k této diskusi. Je koncipována jako analytická případová studie, v níž je uplatněna kombinace kvantitativních i kvalitativních způsobů analýzy, přičemž druhé zřetelně převažují. Pramenem jsou autorovi především výsledkové protokoly a úřední korespondence.

V úvodní kapitole autor shrnuje novější evropskou i českou literaturu k dějinám kriminality a sleduje, jak se měnilo vymezení předmětu jejího studia i její metody zhruba v uplynulých padesáti letech. Šíře jeho záběru i způsob proniknutí do problematiky jsou vskutku úctyhodné. Vzhledem k ohromné kvantitě děl, které se kriminalitě v raném novověku věnují, lze samozřejmě vždy najít ten či onen titul, který by si zasloužil větší pozornost nebo byl opomenut, bylo by to však zbytečné, protože autor zcela splnil úkol, který si vytkl. Shrnl přínos historiografie jednotlivých zemí a podal přehled základních problémů i metodických postupů, a to způsobem, který prozrazuje vynikající orientaci v problematice a kritický přístup k jednotlivým autorům i směrům. Je mi jen trochu záhadou, proč ve výkladu o české literatuře zcela pominul nedávnou monografii J. Čechury, dokonce i v seznamu použité literatury.

Na tento výklad navazuje podrobný rozbor disciplinační teorie. Autor zasvěceně charakterizuje její pojetí u jednotlivých evropských autorů a speciálně přeceňování úlohy státu v pracích jejího zakladatele i některých jeho následovníků, spojené s podceňováním recepce nových kulturních vzorců v širokých vrstvách tradiční společnosti, ale i jejich schopnosti vzdorovat vrchnostenskému disciplinačnímu tlaku. Jeho vlastní pohled přitom směřuje k důrazu na vnitřní sousedský dohled nad každým členem určitého lokálního společenství, který byl založen na nepsaných, ale respektovaných normách, udržoval chod vesnické společnosti a byl významnou alternativou k nucenému přejímání vrchnostenských norem a působení vrchnostenského disciplinačního aparátu. K tezí jednotlivých autorů P. Matlas zpravidla zaujímá vlastní stanovisko, jen někdy se spokojuje s pouhou reprodukcí, která může vypadat

jako souhlas, ač sama data jím shromážděná naznačují jednostrannost nebo neudržitelnost některých tvrzení. Jako příklad bych uvedl tezi M. Franka, že vrchnostenský i lokální pořádkový koncept se shodovaly v otázkách majetku a cti. Do jisté míry ano, ale v některých otázkách se také zásadně rozcházely, např. v posuzování aktů vůči panskému majetku. Na to upozorňoval u nás již V. Černý a totéž potvrzuje i případ Bošileckých citovaný autorem.

V části věnované českému pohledu na koncept sociální disciplinace P. Matlas právem konstatuje, že naše dějepisectví jej dlouho nechávalo bez povšimnutí a že ještě více opomíjelo jeho kritiku. Nicméně možná by zasloužilo připomenout, že analogickou problematiku řešilo již v 50. letech v diskusích o pohybu poddaných a o normách, které jej podvazovaly. Střetla se tehdy dvě hlediska, přičemž A. Míka odvozoval celozemské normy omezující stěhování od ekonomických potřeb velkostatku, zatímco J. Válka právem poukazoval na to, že zmíněné normy předbíhaly rozvoj režijní výroby a byly velkostatkem v její prospěch využity teprve dodatečně. Pokud pak autor píše o T. Winkelbauerovi, kterému nesporně patří největší zásluha o praktickou aplikaci disciplinační teorie v českých poměrech, mohlo být po mém soudu více zdůrazněno, že autor disciplinační snahy neodvozoval od panovnické, ale vrchnostenské iniciativy. Jeho pohled totiž zřetelně narušoval etatistické východisko Oestreichovy teorie, stejně jako Eliasovského civilizačního modelu, zejména když vezmeme v úvahu, že některé ze zmíněných norem byly ve střední Evropě šlechtickou obcí prosazovány přímo proti vůli panovníka (viz např. stěhování poddaných v Uhrách).

Velmi dobře napsána je i kapitola o pramenech a možnostech jejich využití. Odráží se v ní jak výborná znalost příslušné zahraniční i domácí literatury k jednotlivým typům pramenů a její důkladné promýšlení, tak i hluboká autorova orientace v materiálu, se kterým po léta pracuje. Jen zcela výjimečně by bylo možno některá tvrzení zpřesnit. Např. pozemkové knihy zachycují nejen ekonomické a právní poměry mezi držiteli poddanských usedlostí, jejich sourozenci a potomky, jak se uvádí na s. 62, ale i mezi hospodáři a jejich rodiči (výměnek, vyplácení vdovské třetiny). To však je jen drobná formulační nepřesnost, nikoliv snad projev neznalosti věci.

V přehledu vývoje panství, demografických a hospodářských poměrů se autor zaměřuje na podstatné věci, jejichž znalost podmiňuje pochopení jeho dalšího výkladu, a nezabíhá do zbytečných podrobností. S tím lze plně souhlasit. Snad jen v charakteristice ekonomiky panství mohl být někdy sdílnější. Např. na str. 75 se zmiňuje, že vrchnost se pokoušela dosáhnout vyšších výnosů zaváděním nových „vyšlechtěných plemen švýcarských krav a uherských volů“. Čtenáře by jistě zajímalo, kdy k tomu docházelo, např. o švýcarském dobytku se tvrdí, že u nás byl dlouho chován jen jako kuriozita a teprve časem byl použit k zušlechtění chovu.

Výraz „plemeno uherských volů“ pak vzbuzuje jisté pochybnosti či spíše úsměv. Vzhledem k uváděné absenci poddanských sporů na hlubockém panství by bylo užitečné vědět, co bylo na Hluboké vlastně základem vrchnostenských zisků, jaký byl podíl režijní výroby a podíl platů, jak byly vysoké roboty apod. Poněkud nejasné je zařazení pivovarů (s. 75) mezi podniky, které se nepodílely na aktivní bilanci panské ekonomiky, protože sotva kryly domácí spotřebu. Na naprosté většině panství byla produkce piva určena především domácím poddaným, přesto zpravidla byly pivovary tím nejvýnosnějším podnikem. Pokud zde nevynášely, není mi jasné, k čemu sloužily dvory. A pokud se obilí prodávalo jinde, pak sotva mohlo být panství „uzavřenou autonomní jednotkou“, jak píše autor na s. 78. Tomu ostatně odporuje i jím uváděný fakt, že tržním centrem panství nebyla místní městečka, ale České Budějovice. Není také úplně pravda, že schwarzenberské statky včetně Hluboké vůbec nepoznaly dramatické nepokoje poddaných. Pravda, neznáme odtud velká povstání. Jak ale ukázal ve své neprávem opomíjené (nikde ji necituje ani autor) práci z roku 1967 Jiří Svoboda, od r. 1738 do r. 1782 došlo na zkoumaném teritoriu, např. na panství Č. Krumlov, Protivín nebo Třeboň k menším protirobotním vzpourám, které musely být potlačeny vojskem. Zmínit by bylo možno i známý spor o Blata, který se táhl od první poloviny 18. stol. až do 60. let století následujícího. Znovu ovšem dodávám, že všechny mé připomínky se týkají jen jednotlivin a že jako celek je vývoj panství podán uceleně a s přehledem.

Vlastní autorův výklad disciplinační problematiky, založený především na minuciózní analýze textu pramenů, začíná logicky výkladem o patrimoniálním soudnictví jako nástroji sociální disciplinace. Vzhledem k typové šíři deliktů, kterými se patrimoniální justice věnovala, se autor soustřeďuje na nejčastěji projednávanou otázku, na mravnostní sexuální delikvence, konkrétně na smilstvo a cizoložství. Pro zúženou volbu mluví fakt, že se tak získává široká pramenná základna pro analýzu. Nicméně je třeba přece jen litovat, že se autor systematicky nevěnuje i jiným deliktům, z hlediska dané společnosti zvláště důležitým, jako je majetková delikvence, sabotáž různých vrchnostenských požadavků apod., o nichž se práce zmiňuje spíše jen mimochodem. Soustředění na jeden typ deliktu ovšem umožňuje jít do větší hloubky, což nesporně prospívá kvalitě celého výkladu. Mimořádná přínosnost této části práce je dána již tím, že se podobnou problematikou u nás vlastně nikdo dosud nezabýval. Autor pozoruhodně ukazuje proměnlivou strategii vrchnosti, která sledovala nejen morální aspekty, ale také reagovala pružně na měnící se ekonomickou a populační situaci, a to v souladu s ekonomickými potřebami panství. Stejně pozoruhodné výsledky přináší i další část práce, kde autor zkoumá omezení volného pohybu a ilegální migrace, regulaci sňatkového chování a další formy omezení poddaných. K těmto otázkám již existuje srovnávací ma-

teriál, který autor důsledně využívá. I v této části přináší překvapivá zjištění, například o proměnlivých strategiích Schwarzenbergů při omezování sňatků podruhů. Opravuje tak dosavadní pohled na věc, založený na známém nařízení z roku 1718, opisovaném všemi historiky od dob Kalouskovy edice dodnes. K jeho výkladu v této kapitole bych měl jen dvě kritické připomínky. Jedna se týká drobnosti. V poznámce 606, kde autor shrnuje výsledky studia hmotné lidové kultury, autor tvrdí, že problematika venkova zůstává dosud doménou výzkumů orientovaných na etnografické otázky, a dokládá to statí J. Hanzala z Českého lidu z ročníku 1963. Otištění studie známého historika venkova J. Hanzala v Českém lidu ovšem nijak nedokládá zájem etnografů, Český lid otiskoval běžně i články historiků, a navíc stat' z roku 1963 není dokladem pro dnešní stav. Z etnografů není jmenován vlastně nikdo, ač řady z nich se hmotné kultuře venkova věnovala, případně věnuje systematicky (Vařeka, Škabrada, Langer, Petráňová ad.). Poněkud méně apodiktický než autor bych byl při konstatování úzkého kauzálního vztahu mezi tolerancí dlouhodobého sexuálního vztahu před sňatkem a lidovým chápáním podstaty svatebního obřadu, v němž stál na prvním místě svatební slib. Autor přebírá tuto tezi ze zahraniční literatury, kde je velmi rozšířená, najdeme ji i v pracích přeložených do češtiny (např. u van Dülmena), nicméně zpravidla jen jako vysvětlení bez přímých důkazů. Naše historiografie se tímto jevem dosud blíže nezabývala. Bylo by ale možná užitečné přihlédnout k etnografické literatuře, která se v 19. stol. otázkou předšňatkových sexuálních styků, například nočních návštěv chlapců v komůrkách děvčat, zabývala, nebo k literatuře demografické, přinášející konkrétní data o předmanželských koncepcích u prvních porodů. V každém případě by neškodilo slůvko „snad“.

V třetím oddílu práce se autor nejdříve zabývá vrchnostenskou správou a jejími možnostmi prosazovat vyžadované zákonné a etické normy. Nejde mu přitom, jako jiným českým autorům, o popis schématu správy, ale především o charakter úřednictva, jeho původ, kvality, znalosti, kariéry, postoje a podobné otázky. Dokládá přitom významný posun od doby předbělohorské, kterou kdysi analogicky zkoumal A. Stejskal, směrem k utváření uzavřené úřednické vrstvy, která byla rozhodujícím nositelem lokální moci, přičemž byla zaměřena především k hospodářským záležitostem a méně k disciplinaci poddaných. Pasáž o úřednictvu je nesporně objevná, stejně tak jako pasáž o vesnické obci, v české historiografii až dosud rovněž nedostatečně reflektované. P. Matlas například jako první podrobně osvětlil mechanismus „volby“ vesnické samosprávy, stejně jako to, kdo byl a kdo nebyl členem vesnické obce. Měl bych to však přece jen několik poznámek. I když autor provádí určitá srovnání s jinými oblastmi, přece jen jeho výklad může vyvolat představu jakési jednotnosti českých poměrů. Ve skutečnosti ale byla právě pro Čechy příznačná mimořádná pestrost, a to i v otázce

pravomocí vesnické obce. Její autonomie byla nepochybně větší tam, kde zůstávali dědiční rychtáři. Těch zůstávalo po celý raný novověk hojně v kolonizačních oblastech severních a východních Čech, zatímco jinde se s nimi setkáme ve sledovaném období jen ojediněle nebo tu již, jako na Hlubocku, zanikli. Jejich výskyt na severu Čech se projevuje například ve vedení konšelských knih, které nebyly zdaleka tak vzácné, jak soudí P. Matlas na základě studií D. Štefanové (jejíž nejnovější monografii v práci postrádám). Poněkud přehnané je i tvrzení, že se „obecně...stále předpokládá, že samosprávné orgány obce ovládaly nejzámožnější vrstvy vesnické populace“ (s. 155), že stále přežívá tradiční představa, „že instituce vesnické autonomie byly trvale v rukou selské elity nebo dokonce jakési komunální oligarchie“, představa, která vycházela vstříc „marxistické ideologii třídního boje“. Řekl bych, že pohled na tuto otázku byl i v marxistické historiografii mnohem pestřejší. Autor ostatně sám připomíná odlišný názor V. Procházky, avšak např. i Josef Kočí ve své práci o poddanských hnutích se zmiňuje o tom, že vrchnost někdy jmenovala za rychtáře chalupníky (aby nepřišla o potažní roboty), a František Matějka pro Moravu velmi hezky dokládá rozdíl mezi zámožnými svobodnými dědičnými rychtáři, kteří mohli vlastnit i své poddané, a poddanými rychtáři jmenovanými vrchností, kteří se rozlohou statků nijak nelišili od průměru. K postavení rychtářů mezi „mlýnskými kameny“ obce a vrchností pak se hojně vyjadřuje i literatura k poddanským hnutím, která zůstala stranou autorova zájmu (J. Petrůň, J. Svoboda).

Závěrečnou kapitolu nazval autor Tradiční pořádkové systémy a neformální sociální kontrola. Proti jednostrannému důrazu G. Oestreicha na vertikální, institucionalizovaný směr sociální kontroly tu klade důraz na vzájemnou sociální kontrolu členů vesnické obce, proti jednostrannému důrazu na exemplární sankce zdůrazňuje mechanismy odškodnění a usmíření mezi poddanými a obecně existenci svébytných morálních pravidel lidové kultury, jako byla vnitrovesnická solidarita, ale připomíná i zneužívání vrchnostenského soudnictví poddanými k vyřizování si účtů mezi sebou a další aspekty zkoumaného jevu. Na základě studia jednotlivých výše uvedených problémových okruhů posléze autor dospívá ke zdůvodněnému závěru, že koncept sociální disciplinace nelze v našich poměrech plně aplikovat. I zde sice vyvíjely vrchnosti sociálně disciplinační úsilí, avšak jejich snahy nekončily úspěchem, jednak proto, že hlavní úsilí vrchností se obracelo jinam, k ekonomice panství, jednak proto, že panství neměla (stejně jako stát) k prosazení disciplinace kompetentní aparát, jednak proto, že se mohla spolehnout na alternativní, horizontální formy sociální kontroly, jimž by se v dalším bádání měla věnovat pozornost především. S jeho závěrem lze plně souhlasit.

Práce P. Matlase je nepochybně zdařilá, v mnoha směrech přínosná a podnětná. Pokusil jsem se ukázat na některé nové pohledy, které přináší, v práci je jich ale mnohem

více, přímo jimi překypuje, ovšem jejich úplný výčet by zabral příliš mnoho místa. Jeho závěry jsou jasné a přesvědčivé. Kromě důkladné znalosti metodiky analýzy zvoleného předmětu, získané rozsáhlým studiem zahraniční literatury, a hlubokého proniknutí do zkoumaných pramenů, které prozrazuje i dobrou orientaci v metodách současné historické antropologie, bych ocenil i péči věnovanou jazyku práce. Autor si na jedné straně bezpečně osvojil současný odborný diskurs, na druhé straně se však vyhýbá samoúčelnému zatěžování textu nadměrně používanými sociologickými a jinými termíny, které mají prokázat „vědeckost“ práce, ale ve skutečnosti jen zatemňují její smysl (někdy snad i záměrně). Velkou péči věnoval autor i jazykové normě, jen v minimální míře (na rozdíl od běžného úzu) se např. prohřešuje proti interpunkčním pravidlům. Nicméně unikly mu drobné překlepy, na něž zde považuji za potřebné upozornit, hlavně pro potřeby případné publikace práce nebo její části.

Někdy narazíme na nesprávné pády, např. s. 69, pozn. 154, s. 61 (cizími), 62 (pozemkové knihy), špatnou shodu podmětu s přísudkem nebo koncovku, např. s. 72 (panstvími které se staly), 77 (bezzemci představovaly, se dvěma konšeli), 79 (úřady měli), 86 (opatření zabránili). V pozn. 609 na str. 109 se zajisté nemluví o čajce, ale o vlněné látce zvané cajk. Nemilé jsou případy zkomolených jmen autorů, Horálková místo Horáková (186), Chanu místo Chaunu (237), Moskoř místo Moškoř (247), Muchembert místo Muchembled (s. 247-248), Oexel místo Oexle (249), Siedler místo Sieder (262). To jsou ovšem vesměs jen drobnosti. Disertace jako celek je vynikající, teoreticky a metodicky promyšlená, faktograficky fundovaná, objevná a podnětná. Plně ji doporučuji k obhajobě.

V Praze 8. února 2011.

Prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.